

URBANA SEGREGACIJA: SLAM I GETO

1.

„Problemi sirotinje i Crnaca mogu se smatrati vidovima jednog te istog problema devijacije. Reč je o stvarnim problemima koji postaju ideološki racionalizacijom koja se vrši nad njima i koja im menja prirodu. Impresivan je obim najnovije američke literature posvećene tom pitanju. Ona prividno može da izgleda kao iznenadno buđenje svesti onoga na čemu se zasniva „društvo blagostanja” i kao nemilosrdna analiza njegovih rana. U stvari, u trenutku u kome ovi aspekti američkog društva postaju očigledni kao problemi kojih čovek mora da postane svestan da bi se sa njima suočio, oni gube karakter opasnosti kojom se manifestuju, da bi postali ideologija za koju se traže rešenja iste (ideološke) prirode.”

Franko Bazalja

Prostorna segregacija* jedan je od vidova segregacije u širem smislu koja se može odrediti kao „različito vrednovanje ljudskih skupina u socijalnom pogledu (uslovima života) i njihovo odvajanje u međusobnom opštenju”¹⁾, i istovremeno je jedan od najuočljivijih pojava oblika ekonomske ili etničke (rasne) segregacije. Upravo ta odlika — pojavnost, vidljivost — bitan je razlog relativno velikog broja socioloških

*) Redakcija je primila rukopis juna 1984.

¹⁾ Sociološki leksikon, Savremena administracija, Beograd, 1982, 575.

kih radova o ovoj problematici, naročito u američkoj urbanoj sociologiji. Jer, s jedne strane, ovu pojavnost je bilo prilično lako identifikovati, a s druge, već pukom deskripcijom bili su zadovoljeni određeni naučni, pa i (kvazi)filantropski zahtevi, bez nužnog zadiranja u problem uzročnosti postojećih institucija globalnog društva koje tu segregaciju reprodukuje.²⁾ I iz sledeće definicije segregacije može se videti da u teorijskom smislu, prostorna segregacija apsorbuje segregaciju uopšte: „segregacija (...) sada često označava nasilni ili dobrovoljni proces čije su posledice odvojene oblastima stanovanja (...) za članove posebnih rasnih grupa“³⁾, gde se pojam segregacije neopravdano redukuje na rasnu prostornu segregaciju.

Slam i geto predstavljaju samo najdrastičnije oblike prostorne segregacije, mada ne i jedine njene oblike. Stoga je bavljenje slamom i getom nezaobilazno u analizi šire shvaćenih društvenih nejednakosti. Ipak, čini se da u jugoslovenskoj sociologiji, ne samo da se oni analiziraju odvojeno od drugih oblika prostorne segregacije, već se i sama prostorna segregacija zapostavlja u ispitivanju klasno-slojnih nejednakosti, čime se one svode isključivo na svoju ekonomsku dimenziju. Tako izostaje aspekt analize stanovanja u širem smislu, kao važan aspekt nejednakosti sveukupnog načina života pojedinih slojeva.

O nejednakostima izraženim kroz postojanje geta i slama ne treba razmišljati kao o pojavama koje pripadaju prošlosti i nekim drugim meridianima, jer su one prisutne, u većoj ili manjoj meri, svuda gde su prisutne značajnije društveno-ekonomske nejednakosti, što *de facto* znači u najvećem delu savremenog čovečanstva. Ovakvo proširivanje značaja date problematike ne podrazumeva i relativiziranje pojmova geta i slama. Naprotiv, jedan od ciljeva ovog rada jeste pokušaj njihovog preciziranja i situiranja u širi teorijski okvir, ali i pokušaj aktualizovanja, kada je reč o istraživanju savremene jugoslovenske stvarnosti.

²⁾ Problemi prostorne segregacije i urbane bede dolazili su u fokus društvenih istraživanja u tri „talasa“. Prvi talas vezan je za fazu stvaranja velikih aglomeracija u kapitalističkim zemljama, kada je fenomen urbane bede, u tom obimu i obliku, bio relativno nov. Drugi talas bio je vezan za velike migracije u severno-američke gradove 20-tih i 30-tih godina ovog veka, a treći za levo orijentisane studentske, rasne i feminističke pokrete kasnih 60-tih godina. Najčvršće su među sobom bila povezana istraživanja „drugog talasa“ koja se mogu svrstati u čikašku sociološku školu. Ipak, može se zapaziti da, u celini uzev, u većini ovih radova postoji značajna izdiferenciranost s obzirom na samo shvatanje bede, na načine njenog rešavanja, jednom rečju, s obzirom na obim i na dubinu društvenih promena za koje se autori zalažu.

³⁾ Thomas F. Hault, *Dictionary of Modern Sociology*, New Jersey, 1977.

2.

Prostorna segregacija je svojevrsan izraz klasno-slojne i etničko-rasne dezintegracije društvenog prostora. Ona je i rezultat povezanosti funkcionalne i društvene upotrebe tla. Prostorna segregacija je vezana za sam početak postojanja gradova i za etničku (rasnu) ili klasnu (slojnu) izdiferenciranost populacije. Velike metropole prošlosti najčešće su imale multietnički sastav stanovništva, što se odražavalo i na topografiju grada kroz stvaranje manje ili više etnički homogenih četvrti. Formiranje etničkog zonia često je prethodilo klasnom zonia, baš kao što je i apsolutizovanje etničkih razlika bio svojevrsan ideološki mehanizam koji je trebalo da ustoliči, opravda i olakša ekonomsku eksploataciju. Etnička diferencijacija nije samo prethodila klasnoj, već je često bila njena direktna posledica. Ona je nastajala i kao posledica kasnije superiorizacije nacija i rasa, bilo da je reč o starosedeočima ili doseljenicima, o osvajanju i/ili mirnom doseljavanju. Međutim, pravac i smer etničke i klasne segregacije nisu se uvek podudarali, o čemu svedoči karakterističan tip segregacije Jevreja.

Etnička segregacija nalazila je snažan oslonac u mitologiji, odnosno religiji. Ovo se dvojako izražavalo; 1) kroz potvrđivanje superiornosti određene etničke grupe pozivanjem na autoritet vlastite religije (što je kao metod zadržano do današnjih dana), ili 2) kroz upražnjavanje određenih religijskih obreda koji su snažno delovali na homogenizaciju „kolektivne” svesti pripadnika određene etničke skupine.

Dakle, u istoriji gradova *klasni (slojni), etnički (rasni) i religijski zonia* najčešće se prepliću, prožimaju i doprinose održavanju snažnih i jasnih segregacionih prostornih granica.

Zanimljivo je, međutim, da su i *generacijska i polna* segregacija često ukrštene s prethodnim kriterijumima. Na primer, stanovništvo slama ima poremećenu starosnu strukturu, kao i polnu, odnosno veću zastupljenost ženskog stanovništva (otuda su često žene „glave” porodica), starih ljudi i dece (čak preko 40% stanovništva siromašnih gradskih četvrti su mladi ispod 18 godina starosti). Implikacija ovako poremećene starosno-polne strukture je da većina gradskih siromašnih porodica, po nekim procenama preko 60%, nije u stanju da ostvari odgovarajući prihod. S druge strane, pojedini delovi slama, na primer hoboemija (Hobohemia — četvrt skitnica) ili skid-rou (skid-row — četvrt alkoholičara) imaju koncentraciju muškog stanovništva. Ovo vodi poremećajima druge vrste — kriminalu, prostituciji, homoseksualizmu i sl.

3.

Pojmovi slama i geta najčešće se vezuju za pojam urbane bede.⁴⁾ Nedovoljna diferencijacija ovih pojmova proizilazi kako iz njihove čvrste povezanosti, tako i iz činjenice da urbana beda i slam jedno drugo reprodukuju. Prostorna segregacija je teritorijalizacija društvenih nejednakosti. Urbana beda je, otud, i sama teritorijalizovana kroz slam, odnosno geto.⁵⁾ Prostorna segregacija nije ograničena samo na segregaciju siromašnog stanovništva, već i na postojanje segregacije među ostalim slojevima. Ipak, urbana beda i urbana segregacija usko su povezane, čak ukrštene, u meri u kojoj počivaju na jedinstvenim kriterijumima, i u meri u kojoj se obim ovih pojmova, u smislu obuhvata određene kategorije stanovništva — podudara. Dakle, prisilno *najsegregiraniji* slojevi u prostoru najčešće su i *najsiromašniji*. Etnički princip segregacije, kako prostorne, tako i ekonomske, pri tom je, naročito u etnički (rasno) mešovitim urbanim sredinama, jedan od dominantnih. Tako on, neretko, ima veću specifičnu težinu od kriterijuma imovinskog stanja porodice. Primer za to je nemogućnost bogatih crnačkih ili jevrejskih porodica da pronađu stanove izvan geta.

Siromaštvo se suviše često pojavljuje skriveno u prosecima; često je nevidljivo u svojoj izolovanosti. Ovu nevidljivost, skrivenost bede podjednako argumentovano ističu i Engels i Harington, iako pišu o bedi u različito doba, što nas upućuje na zaključak da je „nepostojanje” bede jedna od njenih imanentnih osobina. Ograda koja se podiže između ostalog dela društva i siromašnih uvek služi istom cilju: svesnom ili intuitivnom ali uvek interesom jasno određenom — žrtvovanju siromašnih za one koji to nisu. To se žrtvovanje ispoljava dvojako: s jedne strane ono je posledica nemogućnosti iskorišćavanja radnih potencijala pojedinaca, nesposobnih za privređivanje (usled bolesti, starosti i sl.), a s druge strane, ono obezbeđuje jeftinu radnu snagu održavanjem visokih stopa nezaposlenosti, i u celini uzev, niskog životnog standarda radničkih slojeva, u kome neadekvatni uslovi stanovanja igraju značajnu ulogu.

Većina autora na različite načine izražava stav o dvostrukoj prirodi bede: moralnoj i fizičkoj.

⁴⁾ Treba imati u vidu da ni slam, ni geto, ni beda nisu isključivo urbani fenomeni.

⁵⁾ Društveno-istorijska relativnost kriterijuma bede onemogućava uspostavljanje jedinstvenog određenja pojma bede. Samo konkretna analiza uslova života pojedinih slojeva — poredenje sa širim društvenim sistemom, odnosno s drugim slojevima, vođenje računa o realnosti postojećih društvenih mogućnosti (nivo razvijenosti), kao i uvažavanje određenih društvenih ideala, njihove interiorizacije — omogućuje da se o sloju, grupi ili pojedincu, govori kao o siromašnom.

Stepeni fizičke bede se razlikuju: od stanja hronično nezadovoljenih egzistencijalnih potreba do neadekvatno zadovoljenih (loši uslovi stanovanja i nekvalitetna ishrana, pre svega). U najvećem delu razvijenih zemalja umiranje od gladi nije više kriterijum postojanja bede. Staviše, kako taj paradoks ističe Harington: „Ako ti ljudi ne umiru od gladi, oni su ipak gladni i ponekad debeli od gladi, jer to je ono što čini jefitina hrana”. Dakle, minimum za održanje egzistencije dostojne čoveka u razvijenim zemljama se, nesumnjivo, pomerio. Ipak, suština siromaštva i pored, manje ili više, izmenjenih materijalnih uslova ostaje ista. Ona se ogleda u postojanju moralne bede, u smislu „subkulture bede”, onako kako je definiše Oskar Luis: „Kultura bede je i adaptacija i reakcija siromašnih na svoju marginalnu poziciju u klasno-stratifikovanom, visoko individualizovanom, kapitalističkom društvu. Ona predstavlja napor da se bori s osećanjima beznadežnosti i očajanja koji se razvijaju iz razumevanja nemogućnosti da se postigne uspeh u skladu s vrednostima i ciljevima šireg društva.”⁶⁾ Beda je neizbežna sudbina samo onih koji pored fizičke trpe i moralnu bedu. U tom smislu, čak i kada je materijalna beda veća, moralna beda ne mora da postoji. Karakteristični primeri su doseljenički slamovi prvih generacija evropskih migranata u Americi i slamovi u zemljama koje su prošle kroz socijalističke revolucije, u periodu neposredno posle revolucije (Kuba, npr.). Ili, kako to kaže Harington: „Ljudi se mogu nalaziti u slamu, ali oni ne moraju biti stanovnici slama.” Većina autora saglasna je da je došlo do znatne promene tipova bede u razvijenim zemljama — od fizičke ka moralnoj.

Očevidna je protivrečnost između progresa — u smislu tehnološkog razvoja i povećanja obima i vrste materijalnih dobara — i položaja siromašnih, marginalnih. Uočavajući ovu protivrečnost Harington sledi Marksovu tezu o akumulaciji bede kada tvrdi: „progres je beda”. Ovo je delimično rezultat uviđanja povećanja broja pripadnika kulture bede, odnosno onih za koje je egzistencijalna beda jedini izbor, a s druge strane, uviđanja da program rešavanja problema siromaštva nije na nivou opštih, realnih mogućnosti globalnog društva, tj. da za njim zaostaje. Karakteristično je, međutim, kao i za većinu autora koji se bave ovim problemom, da Haringtonovi zaključci ne uspevaju da se održe na nivou njegove dijagnostike i analize postojećeg stanja: on predlaže razrešenje protivrečnosti između progresa i bede merama državne politike, odnosno, intervencijama federalne vlade (u slučaju SAD), čime u suštini, ostaje na reformatorskom rešenju.

⁶⁾ Oscar Lewis, *Culture of Poverty*, u *Anthropological Essays*, N. Y., 1970.

4.

Slam i geto, najdrastičniji oblici prostorne segregacije, najčešće se posmatraju u međusobnoj vezi, što je logična posledica prirode segregacije koja leži u njihovoj osnovi. Naime, slam u suštini predstavlja tip klasnog zonia, dok geto predstavlja tip etničkog zonia. Ova prilično simplifikovana pojmovna distinkcija je analitičko oruđe neophodno za produbljenje bavljenja i jednim i drugim fenomenom posebno, iako se oni najčešće u urbanoj stvarnosti javljaju čvrsto povezani, isprepletani. Dok se slam ispoljava kao rezultat odnosa: eksploatatori-eksploatisani, dotle je geto fenomen odnosa manjinske i većinske etničke (rasne) grupe, koji skoro uvek podrazumeva i odnose nadređenosti i podređenosti. Pri tom, većinska grupa se ne javlja nužno u ulozi nadređenih, naprotiv, česti su i obrnuti slučajevi, naročito u kolonijama. Ipak, u najvećem broju slučajeva, odnos nadređenosti i podređenosti u etničkom pogledu predstavlja samo transponovan odnos eksploatacije. Međutim, u slučaju Jevreja postoji obrnut odnos koji čak deluje povratno na jačanje njihove isključenosti iz urbane zajednice.

Reč *slam* (slum) verovatno potiče od engleske reči *slumber* što znači: dremati, spavati. Neki autori smatraju da se ova osobenost — dremljivost, odnosi na ulice slama koje su bile tihe i zabačene izvan glavnih gradskih aleja, dok drugi smatraju da se ova osobina odnosi na samo stanovništvo za koje se vezuju stereotipi o lenjosti i inertnosti.

Određenja slama uslovno se mogu podeliti na: 1. *sociološka* i 2. *urbanistička*. Dok se prva bave pretežno načinom života i karakteristikama stanovništva koje naseljava slam, druge određuju slam, pre svega s urbanističkog aspekta kvaliteta zgrada, stanova koji su zastupljeni u slamu. Primer za prvu vrstu određenja je sledeće: „slam je stambena četvrt koja fizički, društveno i psihološki negativno utiče na zdravlje, ponašanje i osećaje svojih stanovnika. (...) Nezadovoljstvo koje stanovnici ispoljavaju nije revolucionarno, ono je defanzivno ili agresivno i autoagresivno, a očituje se u alkoholizmu, narkomaniji, prostituciji, kriminalu i sl. Od slamo-va treba razlikovati kvartove fizičke i socijalne bijede, ali s internom organizacijom, normalnim socijalnim kontaktima i optimističkim stavom prema životu koji se očituje u radu, školovanju, uređenju i pospješenu postojećih uvjeta života i sl.”⁷⁾ Očigledno je u fokusu ovakvog određenja upravo vrednosni, kulturološki aspekt života stanovnika slama. Iako nedovoljno jas-

⁷⁾ *Sociološki leksikon*, op. cit.

na i precizna, ova definicija ipak otkriva određenu negativnu stereotipiju predstava o slamu. Primer za „urbanističku” definiciju slama je sledeća: „Slam je rezidencijalna oblast u kojoj su zgrade toliko deteriorirane i toliko ispod standarda i nezdrave da su opasne po zdravlje, sigurnost, moral i blagodat stanovnika.”⁸⁾ Iako ni u ovoj definiciji nije izbegnut kulturološki aspekt, ipak je glavni akcenat na fizičkim karakteristikama slama, iz kojih se kao posledice izvlače „moralne” osobine stanovnika.

Treba napomenuti da pre naglašavanje jedne od ovih dimenzija ima poreklo u traženju izvora nastanka slama, uglavnom na javnoj ravni, odnosno u odgovoru na implicitno sadržano pitanje: da li sam prostor (deteriorirane četvrti) stvara slam, ili slam stvara stanovništvo? Suštinska razlika između „urbanističkih” i „socioloških” definicija je upravo u odgovoru na ovo pitanje. Može se međutim, zaključiti da je s obzirom na dvostruku prirodu fenomena slama, socijalnu i urbanističku, društvenu i prostornu, neophodno da definicije uključuju i jednu i drugu dimenziju podjednako. Uzroke nastanka slama, međutim, treba ipak tražiti izvan slama, u dubljim procesima društveno-ekonomskog razvoja.

Većina postojećih definicija slama gradi se nabranjem niza elemenata koji se odnose na veoma različite aspekte života u slamu. Jedno od takvih određenja daje Dejvid Hanter (*Slamovi, izazov i odgovor*), ističući da svi ovi elementi imaju negativan karakter i da je za rešenje svakog od njih potreban specifičan tip akcije. To su sledeći problemi: siromaštvo; deteriorirane zgrade; prenaseljenost; koncentracija pripadnika niže klase (po svim obeležjima klase: zanimanje, obrazovanje, mesto stanovanja, ugled u zajednici, način života, standard, članstvo u organizacijama, korišćenje slobodnog vremena); rasna koncentracija; koncentracija ljudi niskog obrazovnog postignuća; bez kvalifikacija, kulturno „ograničenih”, slučajeva koji primaju socijalnu pomoć; interna pokretljivost (češće se sele nego stanovnici drugih delova grada i to ili u okviru slama ili u druge slamove, ili u „sivu oblast”); kriminal (određenog tipa), zdravstveni problemi (fizički, psihički, kraća dužina života); razbijene porodice (visoka stopa razvoda, vanbračna deca); problem relokacije (rušenje slamova radi izgradnje poslovnih zgrada, puteva i sl.); neadekvatne službe zajedničke potrošnje (popravljanje ulica, policija, sakupljanje đubreta, inspekcije, škole, zdravstvene i socijalne ustanove); postojanje „skid-roua”; izolacija i alijenacija; nehigijena, požari; problemi vezani za savlađivanje jezika; atmosfera slama. Nabrojani problemi su, s jedne strane

⁸⁾ Jedna od definicija izneta u David Hunter, *The Slums, Challenge and Response*, London, 1954.

problemi vezani za fizičke aspekte slama, a s druge strane, problemi vezani za samo stanovništvo slama. Polazeći od ovih karakteristika trebalo bi analizirati i specifičnosti slamova u različitim delovima sveta, nastalim kao proizvod specifičnih procesa urbanizacije. Pri tom je jasno da sve nabrojene karakteristike ne moraju biti zastupljene u svim slamovima.

Može se zaključiti da među autorima postoji visoka saglasnost u pogledu fizičkih karakteristika slama, proistekla verovatno iz činjenice da se uopštavanja najčešće vrše na osnovu saznanja o urbanim procesima u visokorazvijenim zemljama. Otud bi Engelsovi opisi bede radničke klase u Engleskoj bili sasvim primenljivi i na mnoge savremene urbane slamove. Ipak, u literaturi posvećenoj ovom problemu se često nedovoljno uočava da se i fizički aspekti slamova razlikuju s obzirom na nivo urbanizacije, na klimu, na tradicionalan odnos prema domu, staništu i sl. Na primer, sasvim će drugačije izgledati slamovi u latino-američkim zemljama — u kojima se oni ne nalaze u oblasti deterioriranih četvrti, već su izgrađeni na periferiji i sa stoje se od stračara, najčešće načinjenih od otpadnih materijala — od slamova Londona ili Njujorka, koji se nalaze isključivo u centralnim gradskim četvrtima. Dakle, jedna od najčešće navodenih karakteristika fizičkog slama — da se on nalazi u delovima grada koji su u stanju fizičkog raspadanja usled starosti — ne može se apsolutizovati usled različitih tipova i karakteristika samog procesa urbanizacije.

Zanimljivo je da propadanje zgrada u slamu većina autora vidi ne samo kao posledicu neumitnog fizičkog propadanja, već i kao posledicu lošeg održavanja i prenaseljenosti. Ima i onih koji ukazuju na loš kvalitet velikog broja zgrada namenjenih siromašnima, što je naročito slučaj sa subvencioniranom izgradnjom (npr. public housing u SAD)⁹⁾.

Različitost stanovnika slama od šire populacije potencira se u literaturi navođenjem tipičnih obrazaca ponašanja, ali i globalnih karakteristika stanovnika slama. Te globalne osobine koje formiraju specifične demografske strukture, najčešće se izražavaju egzaktnim pokazateljima, kao što su: stope smrtnosti, nezaposlenosti, razvoda, psihičkih poremećaja, rađanja vanbračne dece, delinkvencije, kriminala, nepismenosti; zatim pokazateljima zdravstvenog stanja stanovnika, visine prihoda (porodica i pojedinaca), opremljenosti domaćinstva i sl. Svi ovi pokazatelji potenciraju različitost stanovnika slama od

⁹⁾ Zanimljivo bi bilo utvrditi da li su i u kojoj su meri „stanovi solidarnosti“ kod nas nižeg kvaliteta u odnosu na stanove namenjene drugim kategorijama stanovništva.

globalne populacije (u negativnom smeru, naravno).¹⁰⁾

Za razliku od ovih opštih pokazatelja postoje i određene psihičke i kulturne karakteristike stanovnika slamova koje ih odvajaju od ostalog stanovništva gradova. Najčešće navođene karakteristike pojedinca-stanovnika slama su sledeće: autoritarnost, tradicionalizam, provincijalizam, prezentizam i osećanje marginalnosti. Ove osobine se razvijaju, konkretizuju i dopunjuju osobinama kao što su: staromodnost, sugestibilnost, alijeniranost, netolerantnost, pragmatičnost, antiintelektualizam, osećanje bespomoćnosti, zavistnosti, inferiornosti, slaba ego struktura, fatalizam, rezignacija itd. Nameće se zaključak da većina autora psihološke karakteristike stanovnika slamova vidi kao karakteristike pripadnika tradicionalne (ruralne) kulture, što je moguća posledica izučavanja pretežno doseljenika-stanovnika slamova. Međutim, proces otcepljivanja od tradicionalne kulture i stvaranje posebne kulture na razmeđu tradicionalne i moderne, kulture koja s puno razloga može da nosi naziv „kulture bede“, postaje sve izraženiji u svakoj novoj generaciji stanovnika slamova. Stoga je značajno uočiti da se karakteristike pripadnika „kulture bede“ sve manje javljaju kao racionalizacija položaja u kome se nalaze deprivilegovani — stanovnici slama. Ovo je utoliko istinitije ukoliko su oni manje doseljenici, a više „odbačenici“, izopštenici moderne kulture, modernog društva u celini.

Pokušaj preciznog određivanja karakteristika pripadnika „kulture bede“ nameće i pitanje motiva i svrsishodnosti ovakvih određenja. „Kultura bede“ izučavana prevashodno s antropološkog stanovišta zadržava mnoge od atributa „primitivne“ kulture. Njoj se u velikoj meri oduzima pravo na izdiferenciranost, na složenost i samosvojnost. Otuda je i moguće izvlačiti preterano uopštene zaključke s negativnim prizvukom o karakteristikama stanovnika, koje na izvestan način impliciraju i zaključke o neminovnosti zadržavanja njihovog marginalnog položaja. Jedini način da se ne zapadne u ovakve krajnosti jeste pokušaj tumačenja i razumevanja, objašnjavanja „kulture bede“ kao posledice,

¹⁰⁾ Pitanje je da li s porastom nivoa razvijenosti dolazi do relativnog uvećanja ovih razlika između stanovnika slama i šireg društva. Bilo bi značajno uočiti tempo rasta, odnosno, smanjivanja ovih razlika s obzirom na nivo razvijenosti globalnog društva (pojedinih njegovih delova), ali i s obzirom na karakter društva (socijalističko ili kapitalističko). Može li se tvrditi da pri istom nivou razvijenosti globalnog društva razlika između stanovnika slamova i ostalog stanovništva u socijalističkom društvu opada brže? Da li su institucije globalnog društva (bolnice, škole, univerziteti, socijalne ustanove i sl.) otvorenije za stanovnike siromašnih četvrti nego u kapitalističkim zemljama istog nivoa razvijenosti? Postoje li razlike u tempu smanjivanja pojedinih razlika (na primer, u nivou pismenosti, mortaliteta, zaposlenosti) koje idu u prilog socijalizmu?

pre svega, realnog položaja siromašnih zatvorenih u slamu, odnosno kao „odgovora” na takav položaj.

5.

Za razliku od slama koji se određuje s obzirom na fizičke, odnosno populacijske karakteristike, geto se određuje isključivo kroz *relaciju* sa širim društvenim okruženjem. Kada je reč o slamu, postoji određena društvena mimikrija koja sprečava da se razotkrije uzročnost postojanja slama (ekonomska eksploatacija), dok je otvorenost, demaskiranost segregacije u slučaju geta uslov njenog postojanja.

Poreklo reči *geto* je nejasno. Moguće je da potiče od talmudske reči *get*, koja označava separaciju, od nemačke reči *gitter*, što znači rešetka, ili od italijanske reči *borghetto*, koja označava malu četvrt. Virt smatra najverovatnijim da reč *geto* potiče od italijanske reči *Ghetto*, koja je bila naziv za livnicu topova u Veneciji, u čijoj je blizini bilo jevrejsko naselje. Geto se, najkraće, može odrediti kao gradska četvrt u kojoj živi stanovništvo segregirane etničke (rasne) grupe (najčešće manjinske). Geto dakle, predstavlja prostorni okvir etničke (rasne) segregacije. Segregacija je, pri tom, manje ili više prisilna i održava se formalnim ili neformalnim metodama. Stepen prisile u formiranju i održavanju geta zavisi od niza društveno-istorijskih uslova. Bitno je uočiti da je prisila koja je apsolutizovana u zaključavanju kapija srednjevekovnih jevrejskih geta imala protivtežu u potrebi očuvanja vlastitosti, samosvojnosti, pa i getu kao izboru. Institucionalizacija geta predstavlja svojevrsan razvoj između dve krajnosti: geta kao *prisile* i geta kao *izbora*.

Geto nije samo fizička činjenica, već je i stvarnost, kako onih koji ga naseljavaju, tako i onih koji su stanovnici ostalih delova grada. Postojanje geta obeleženo je tabuima i restrikcijama u međusobnim odnosima dve etničke grupe koje time održavaju društvenu distancu, najčešće sankcionisanu zakonima. Luis Virt *geto* određuje kao „fizički simbol moralne izolacije”, koji asimilacionisti pokušavaju da uklone, a savremene gradove kao „mozaike različitih, moralno izolovanih grupa”. Iz ovog Virtovog određenja vidljiva je potreba očuvanja autohtonosti i posebnosti jevrejstva kao jedinstvene vrednosti, uz suprotstavljanje uklapanju u društveni sistem totalnom integracijom koja se pretvara u asimilaciju i gubljenje specifičnosti. Otuda Virt insistira na getu shvaćenom kao „kristalizaciji potreba i prakse ukorenjenih u samim Jevrejima”, nasuprot getu kao rezultatu arbitrarnog čina spoljašnjeg autoriteta. Geografski

odvojena i društveno izolovana zajednica bila je pogodna za upražnjavanje strogih religioznih pravila ponašanja. Geto je pružao utočište, sigurnost, omogućavao je komunikaciju rođaka i prijatelja. Geto je bio čvrsto integrisan zajedništvom veza, religije, običaja, ideja, interesa. Virt se ne zalaže samo za dobrovoljnu izolaciju Jevreja u geta, već i za dobrovoljnu izolaciju Crnaca, belaca-imigranata, pa i stanovnika hobo-hemije. Upravo iz takve dobrovoljne izolacije ostvarene putem geta, Virt izvlači zaključak o mogućoj toleranciji različitih načina života.

Ovakvo stanovište ukazuje na svu složenost situacije u kojoj postoje odnosi dve etničke (rasne) grupe. Društvena integracija, pa i prostorna, u smislu stvaranja izbalansirane zajednice, pretila da ugrozi samosvojnost jedne od ovih grupa, obično one manje brojne i one na nižem nivou društveno-ekonomskog razvoja. S druge strane, očuvanje vlastitih specifičnosti može da vodi izolacionizmu, sukobima, zatvorenosti. Ovaj problem se direktno odražava i na socijalnu politiku i na urbanu politiku. (Na koji način, na primer, integrisati Rome, a ne narušiti pozitivne aspekte njihove tradicionalne kulture, tj. omogućiti joj autohtoni razvoj? Čime zameniti izolate Roma koji su u velikoj meri dobrovoljan izbor, a ne samo rezultat prinude)?

Značajno je uočiti vezu geta i slama. Geta se najčešće nalaze u slama, i ona svojom prenaseljenošću formiraju slam i tamo gde on nije prvobitno postojao. Osim toga, u meri u kojoj se siromašni podudaraju s etnički (rasno) segregiranim, geto se podudara sa slamom. Dakle, skoro svaki geto je slam, ali svaki slam nije geto. Jedna od najznačajnijih razlika između geta i slama je ta što prvi teži svojoj *samodovoljnosti*, tako da on u velikoj meri funkcioniše nezavisno od šire društvene okoline, tj. u getu su umnogostručene funkcije vezane za susedstvo.

I slam i geto se ne odnose samo na fizičke delove grada, već obuhvataju i način života, svest, vrednosti. Stoga se ni fenomeni slama i geta ne iscrpljuju prostornom dimenzijom. Otuda je moguće pretpostaviti postojanje slama i tamo gde on nije koncentrisan u jednoj gradskoj četvrti, već raspršen, razdrobljen, i tamo gde ne postoje deteriorirane četvrti, već samo pojedini blokovi zgrada ili izolovana prigradska naselja siromašnih. Takođe, izolovanost geta samo je relativna u odnosu na druge delove grada, jer se teritorijalno ograničenje često prevazilazi svesću o pripadnosti etničkoj (rasnoj) grupi, o širem zajedništvu. Tako, iako zatvoren u uzane teritorijalne okvire srednjevekovni jevrejski geto prevazilazi svoje teritorijalno ograničenje intenzivnom komunikacijom s Jevrejima trgovcima i putnicima, koji održavaju svest o zajed-

ništvu šire jevrejske zajednice, a istovremeno omogućuju izuzetno visok nivo informisanosti jevrejske zajednice u getu u odnosu na ostale stanovnike grada.

6.

Iako se u klasičnoj sociološkoj literaturi o gradu geto i slam prikazuju u procesu nastajanja i formiranja, istorijski pristup sveden je najčešće na opis, faktografiju, uz potvrđivanje teorije o „cikličnom razvoju gradova”. Izostaje, po pravilu, analiza *getoizacije*, a naročito *slamizacije*¹¹⁾, kao procesa koji korespondiraju s dubljim društvenim promenama. Pristup problemu slama, odnosno geta, sa strukturalno-funkcionalnog stanovišta oslobađa autore traganja za dubljom društvenom uzročnošću ovog procesa, ali istovremeno i onemogućuje otkrivanje zakonitosti u okviru kojih bi se moglo tragati za razrešavanjem ovog problema, u daljoj perspektivi. Otuđa su i rešenja koja se predlažu najčešće privremenog i kratkoročnog karaktera, oslonjena na razne socijalne ustanove i dobrotvorna društva ili prilično nejasan koncept „urbane obnove”. Prevazilaženje ovakvog pristupa nameće potrebu da se i slamizacija i getoizacija shvate kao delovi procesa razvoja gradova koji se odvijaju u skladu s zakonima globalnog društvenog razvoja.

Nema nikakve sumnje da su oba oblika prostorne urbane segregacije, slam i geto, zapravo produkti ekonomskih zakona razvoja globalnog društvenog sistema, u krajnoj instanci. Međutim, pored najopštijih ekonomskih činilaca formiranja geta i slama (nivo razvijenosti društvene podele rada, nivo razvijenosti proizvodnih snaga, profesionalna, obrazovna, etnička starosna i sl. struktura stanovništva), postoji čitav niz posebnih i pojedinačnih činilaca koji deluju bilo iz spoljašnje sredine ka getu i slamu, bilo obrnuto. Ovi specifični činoci vezani su, s jedne strane za samu proizvodnju (npr. fluktuacije na tržištu radne snage, a s druge za urbani razvoj (obim postojećih deterioriranih četvrti i tempo deteriorizacije, program „urbane obnove” i sl.).

U najopštijem smislu moguće je razlikovati tri vrste procesa getoizacije i slamizacije vezane za tri različita, karakteristična procesa urbanizacije: 1. klasičnu kapitalističku urbanizaciju razvijenih zemalja, 2. ubranu urbanizaciju u socijalističkim zemljama i 3. urbanizaciju nedovoljno razvijenih zemalja. Ove tri vrste globalnog procesa urbanizacije određene su odnosom prema industrijalizaciji, odnosno deagrarijaciji, na

¹¹⁾ Ovaj termin načinjen je po analogiji sa terminom „getoizacija”, i ovde se prvi put upotrebljava.

globalnom nivou. Na nivou konkretnog ispoljavanja se: 1. kroz odnos plana i tržišta u urbanom planiranju i urbanoj politici, i 2. kroz način odlučivanja (normativni i stvarni) o poželjnim pravcima globalnog urbanog razvoja, ali i o posebnim i pojedinačnim urbanim rešenjima. Specifičnost procesa getoizacije, odnosno slamizacije, određena je i tradicionalnim odnosom prema urbanizmu koji se formirao tokom duge istorije izgradnje gradova u pojedinim zemljama ili oblastima. Znači, procese slamizacije i getoizacije kao sastavne delove procesa urbanizacije određuje čitav niz opštih, posebnih i pojedinačnih društveno-istorijskih i geografskih uslova. Urbane strukture: slam i geto, determinisane su ovim procesima, tj. njihov su rezultat i ne mogu se u potpunosti razumeti bez karakteristika opštijeg procesa — urbanizacije. U tom smislu, izgled slama ili geta, njegova veličina, položaj, gustina zgrada, gustina naseljenosti, stanje zgrada i komunalija, karakteristike njegovog stanovništva, predstavljaju rezultantu raznovrsnih činilaca različitog nivoa opštosti. Tek konkretna analiza konkretnog slama ili geta omogućuje procenu specifične težine, pravca i smera delovanja ovih činilaca.

Ekonomске zakonitosti u formiranju geta i slama deluju i preko vrednosti zemljišta, a ne samo preko potreba za radnom snagom, visinom nadnica, nivoom ekonomske razvijenosti i sl. Naime, kako se u visokorazvijenim zemljama u najlošijem stanju nalaze četvrti u blizini centra, vremenom, usled širenja poslovnog dela grada ili zone lake industrije, vrednost zemljišta značajno raste. Izgradnja novih stanova pokazuje se kao neekonomična, kako usled napuštanja centralnog dela od strane najbogatijih, tako i usled očekivanja porasta cena zemljišta. Zona slama je zona tranzicije, zona prelaza rezidencijalne četvrti u poslovne četvrti. Najekonomičnije korišćenje zgrada u periodu tranzicije ispoljava se kroz stvaranje slama, njihovim maksimalnim iskorišćavanjem usled stambene oskudice jeftinih stanova. Kućevlasnici zahvaljujući prenaseljenosti imaju mogućnosti pretvaranja kuća namenjenih stanovanju jedne porodice u kuće sa nekoliko neadekvatnih, nekomfornih stanova, uz istovremeno naplaćivanje visokih kirija. S druge strane, „gvozdeni obruč” oko crnačkih geta u američkim gradovima opstojao je između ostalog i zato što bi širenje geta automatski dovelo do devalviranja vrednosti zemljišta i zgrada u novonastalim ili potencijalnim crnačkim susedstvima. Otuda, da bi se sprečilo naseljavanje Crnaca u pojedine oblasti preduzimane su različite mere, između ostalog, osnivanja su udruženja kućevlasnika-belaca koja su svoje članove obavezivala da ne prodaju kuće Crncima. Druge mere bile su, na primer, podmetanje bombi u kuće novodoseljenih Crnaca, pretnje, uznemiravanje, ubistva i sl. Često su i

sami belci-kućevlasnici bili u protivrečnoj situaciji. S jedne strane, pretvaranje susedstva u crnačko teklo je neumitnim tokom, pa bi neblagovremena prodaja automatski snižavala cenu zgrada. Zapravo, bogati Crnci su u nedostatku pristojnih stanova bili spremni da budu mnogo bolje platiše od srednjeimućnih belaca. No, u momentu kada postaje izvesno pretvaranje susedstva u crnačko, vrednost zgrada naglo pada. Ovi ekonomski faktori vezani za devalviranje privatnog vlasništva pojačali su antagonizam belaca i Crnaca. Drugi bitan uzrok porasta antagonizma bio je takođe ekonomske prirode. Naime, beli radnici bili su neretko potiskivani Crncima, a pokušaji štrajkova organizovani od strane sindikata bili su ugušivani ili onemogućivani korišćenjem Crnaca kao štrajkbrehera.

Bitno je uočiti da intenzivna kapitalistička urbanizacija razara već oformljene strukture geta i slama (kako seoske, tako i one u preindustrijskim gradovima), a istovremeno formira nove (npr. razbijaju se geta Jevreja u zapadno-evropskim gradovima, a formiraju se geta migranata iz afričkih i azijskih zemalja, dok se u SAD razbijaju geta Jevreja i formiraju geta Crnaca...). Ovo prestrukturiranje sastavni je deo procesa urbanizacije, odnosno slamizacije i getoizacije, i zavisi od premeštanja *težišta marginalizacije* na različite društvene grupe.

I proces getoizacije i proces slamizacije omogućeni su: 1. postojanjem određenih marginalnih grupa, bilo da je reč o siromašnim, neobrazovanim, nezaposlenim i sl. ili etnički (rasno) segregiranim grupama, i 2. istorijskim procesom razvoja i rasta gradova (u toku koga se odvija i proces deteriorizacije). Osim toga, za getoizaciju je karakteristično da rezultira iz dva međusobno vezana, najčešće paralelna procesa: 1. *migracije*, i 2. *agregacije*. Oni imaju različitu specifičnu težinu u formiranju geta u različitim društveno-ekonomskim situacijama. Na primer, za formiranje srednjevekovnih jevrejskih geta karakterističan je upravo proces agregacije raštrkanih Jevreja po gradovima, dok je za formiranje crnačkih geta u SAD karakterističan proces migracija, naravno, praćen agregiranjem.

Urbanizam i urbanizacija shvaćeni na način Oskara Luisa kao „dostupnost širokog izbora usluga i alternativa u tipovima posla, načinu stanovanja, ishrane, odevanja, obrazovnim olakšicama, zdravstvenim olakšicama, načinu putovanja i tipovima ljudi” pružaju mogućnost da se iz ugla promena u individualnom načinu života uoči odnos između urbanizacije i slamizacije, iako je jasna jednodimenzionalnost ovog određenja koje u žižu stavlja individu, ne baveći se urbanizacijom, kao zakonitim procesom društveno-ekonomskog razvoja u celini. Pokazatelj koji bi se na osnovu ovog određenja mogli

izvesti, ukazuju da postoji velika razlika u stepenu urbanizovanosti gradskog stanovništva, odnosno da proces urbanizacije, baš u naznačenom smeru — povećanju individualnih izbora — ne zahvata podjednako sve delove tog stanovništva. Tako se i „kultura bede“, naročito u onim delovima sveta koji trenutno prolaze kroz eksploziju urbanizacije, a to znači, u zemljama u razvoju, javlja kao posebna subkultura koja u velikoj meri ima odlike provincijalne kulture. Posmatrano po svim pojedinačno nabrojanim elementima Luisove definicije, uočava se da za veliki deo urbanog stanovništva ne postoji povećan izbor, što je rezultat kako sankcija u tradicionalnoj kulturi koje ograničavaju izbor, tako i ekonomske oskudice. Dakle, stanovnici slama, kao i stanovnici geta, manje su, u celini uzev, urbanizovani od ostalog urbanog stanovništva. Kod Jevreja, međutim, postoji izvesno odstupanje koje je rezultat intenzivnog održavanja povezanosti jevrejske zajednice, ali i koncentracije ekonomske moći.

7.

Postojanje siromaštva smeštenog u geto ili slam podrazumeva situaciju u kojoj je društvena dezintegracija prostorno definisana. Dezintegriranost socijalnog prostora grada, ne samo da je prinudna u najvećem broju slučajeva, već se javlja i kao integraciona, odnosno funkcionalna, na nivou globalnog društva, jer bar do određenog stepena omogućuje njegovo funkcionisanje.

Integracija kao pojam podrazumeva harmonično kooperiranje delova društvenog sistema. Harmonija se sastoji u manjem ili većem odsustvu napetosti između pojedinih delova. Kada je reč o problemu prostorne segregacije bitno je analizirati prostorni aspekt integrisanosti pojedinih grupa u globalni sistem, odnosno njihovo međusobno saglasje, ili prostorni aspekt konfliktnosti. Te grupe su, u konkretnoj situaciji, siromašni, ili etnički segregirani stanovnici grada. Ipak, harmoniju, saglasje delova, ne treba apsolutizovati kao vrednost po sebi, jer odsustvo otvoreno (pa i u prostoru) izraženih sukoba ne isključuje postojanje latentnih protivrečnosti. Osim toga, harmonija može biti postignuta na kvalitativno različitim nivoima društveno-ekonomskog i istorijskog razvoja.

Dezintegracijski mehanizmi odvajanja stanovništva slama ili geta od ostalog urbanog stanovništva održavaju se preko segregacionog stanovanja, segregacionog korišćenja zdravstvenog i penzionog osiguranja, segregacionog sistema obrazovanja, zakonodavstva, sudstva i sistema socijalne pomoći. Napetosti između „neintegriranih“, odnosno stanovnika geta i slama i osta-

log dela društva izražavaju se kroz rasne i klasne sukobe, kroz formiranje novih pokreta i kroz postojanje jasno definisane društvene distance.¹²⁾

I integrativni i dezintegrativni činioci (unutar geta i slama) mogu biti endogeni i egzogeni. Tako postoje: 1. integrativni endogeni činioci, 2. integrativni egzogeni činioci, 3. dezintegrativni endogeni činioci i 4. dezintegrativni egzogeni činioci. Treba uočiti, međutim, da su integrativni činioci (slama) ujedno i dezintegrativni činioci u odnosu geto (slam) — društvo i obrnuto. Dalje, svi ovi činioci mogu biti ekonomski ili kulturni (uključujući i etničke). Ovakva podela činilaca izdvojenosti geta i slama u okviru urbanog prostora omogućuje preciznu analizu formiranja jednog i drugog oblika. Najopštije postavke, da su, na primer, ekonomski integrativni egzogeni faktori vezani za reprodukciju kapitala korišćenjem jeftine najamne radne snage stanovnika slama, moraju se dopuniti analizom konkretnih društveno-istorijskih situacija u kojima se nalaze geto i slam.

Primer takve konkretne analize je društvena istorija nastanka i razvoja crnačkog geta u Čikagu, u periodu 1890—1920, koju daje Alen Spier.¹³⁾ Označavajući razvoj geta kao kretanje od „fizičkog” ka „institucionalom”, Spier uočava promenu ponašanja crnačkih vođa u pravcu pojačane kontrole svih bitnijih aspekata života u getu. Integracija, postignuta formiranjem institucija (škole, crkve, bolnice, sportska društva, agencije za nezaposlene, biblioteke, štedionice, starački domovi i sl.), počivala je na ekonomskim interesima vođa, jer se solidarnost zajednice javila kao bitan uslov reprodukcije njihovog vlastitog kapitala. Dakle, ekonomski integrativni endogeni faktori vezani su za klasnu raslojenost samog geta u kojoj kapitalisti, stanovniku geta, pogoduje izolovanost geta u zadbijanju ekonomske kontrole nad njim.

Procesi getoizacije i slamizacije su i pod uticajem određenih kulturnih činilaca. S obzirom da je geto oblik etničkog zonia, onda je jasno da u formiranju geta kulturni faktori igraju još veću ulogu nego u formiranju slama. Egzogeni kulturni činioci dezintegracije deluju u smeru potenciranja kulturnih razlika između populacije koja naseljava geto ili slam i ostale populacije. Taj kulturni jaz većina autora određuje upravo sa stanovišta vrednosnih obrazaca sred-

¹²⁾ Treba uočiti da sukobi stanovnika geta i slama sa okolinom često korespondiraju sa sukobima drugih „neintegriranih” (omladine, žena) sa širim društvom. Stanovnici slama i geta su, izgleda, sve ređe usamljeni u borbi za svoja prava. Naprotiv, zajednička svest nepovlašćenih u borbi protiv represija društvenog sistema sve snažnije prožima i stanovništvo slama i geta.

¹³⁾ Allen Spear: *Black Chicago, The Making of Negro Ghetto 1890—1920*, Chicago and London, 1967.

nje klase. S druge strane, kulturni faktori unutar geta ili slama deluju integrativno, forsirajući ono što neki autori nazivaju „zajednicom”, a drugi „podkulturom bede”. Treba reći da o integrativnom kvalitetu kulturnih obrazaca unutar slama među autorima postoje vrlo različita mišljenja — od potpune negacije bilo kakve zajednice u slamu, do isticanja zajednice kao jednog od konstitutivnih elemenata slama. Kada je reč o getu, postoji mnogo veće saglasje autora o postojanju zajednice.

Dok su pripadnici čikaške sociološke škole bili skloni da tvrde da u slamu ne postoji zajednica, dotle su mnogobrojni kasniji autori, među kojima i Oskar Luis, bili ubeđeni u postojanje sve sti o pripadnosti zajednici u okviru „kulture bede”. Čini se, međutim, da je podjednako pogrešno apsolutizovanje bilo kog od ova dva međusobno suprotstavljena stanovišta. Naime, slam ili geto dezintegrirani su u meri u kojoj su i sami izdeferecirani, bilo etnički (rasno), bilo klasno (slojno). Otuda su i česti sukobi unutar geta ili slama, naročito unutar slama koji su najčešće i izdiferenciraniji. Hijerarhizacija koja predstavlja svojevrsnu dezintegraciju društvene strukture vrši se po dva kriterijuma: po boji kože i vremenu doseljavanja. Tako će „belji” stanovnici slama u SAD imati viši društveni status, kao i oni koji su stariji doseljenici (po „talasu” doseljavanja, a ne konkretno u svakom pojedinačnom slučaju). U okviru geta koji je etnički homogen, što je uslov njegovog postanka, digerencijacija će se vršiti po statusnoj, odnosno slojnoj pripadnosti. Bogati slojevi živeće odvojeno, najčešće na samoj ivici geta, okrenuti široj društvenoj zajednici, ili će čak biti i delimično u nju integrirani.

Integracioni elementi „zajednice” slama ili geta ujedno se javljaju kao dezintegracioni mehanizmi, u odnosu na globalni društveni sistem. Na primer, jezik je jedan od takvih elemenata. Nepoznavanje jezika šire društvene sredine, u slučaju doseljenika, vodi njihovoj međusobnoj integraciji, ali i izolovanosti od ostalog dela urbanog stanovništva. Jezik je prepreka integraciji i u slučaju kada je reč o bilo koje dve različite etničke grupe, koje se služe isključivo svojim jezikom, iako žive u susedstvu ili izmešano. Slično je i s integrativnom, odnosno dezintegrativnom funkcijom raznih običaja, rituala, verskih praznika i sl. Ponekad su obaveze koje proizilaze iz pripadnosti pojedinoj religiji izrazito uslojnene da bi delovale na kohezivno izdvojenu skupinu, što je na primer slučaj sa hasidskim običajima.

Stepen integracije zajednice geta (slama) varira u različitim vremenskim periodima. Luis Virt uočava da u slučaju jevrejskog geta postoji određen ciklizam, naime smenjuju se pe-

riodi čvršće integrisanosti s periodima slabije, pri čemu antisemitizam predstavlja svojevrsan regulator (on se pojačava s učestalijim napuštanjem geta od strane Jevreja, odnosno onda kada integracioni mehanizmi geta slabe). Integrisanost šireg društva u suprotstavljanju getu ili slamu, takođe, varira. U izrazito kriznim situacijama javlja se pojačani etnički i klasni antagonizam, što se reflektuje između ostalog i na socijalnu politiku (smanjivanje fondova socijalne pomoći i sl.).

Integracija slama je za razliku od integracije geta, jednoznačna „negativna” integracija, integracija nemoći, integracija bede, „integracija dezintegracije”.

Posebnu ulogu u integracionim procesima geta (slama), odnosno šireg društvenog miljea prema getu ili slamu, igraju kolektivne predstave o samom kolektivu i o „drugima” koji nisu njegovi članovi. Te predstave, koje odolevaju činjenicama, zapravo predstavljaju stereotipe i predrasude. Harington, na primer, smatra da je jedan od najpopularnijih oblika „društvenog slepila” u odnosu na siromašne sledeća tvrdnja: „Siromašni su takvi kakvi su zato što se plaše rada.” Viljem Rajan, s druge strane, pokušava da razotkrije mehanizam svuda prisutne ideologije „okrivljavanja žrtve”¹⁴), čija je generička formula opravdavanje nejednakosti pronalaženjem nedostataka žrtava nejednakosti. Ideologija „okrivljavanja žrtve” je savremena, različita od demodiranih konzervativnih ideologija koje su jednostavno proglašavale žrtve za genetske defektne ili moralno nesposobne. Ova druga, naglašava uzročnost sredine. Bitno je, međutim da se uzrok još uvek traži u žrtvi. Ova ideologija je uspešna formula za pravdanje društvene akcije oblikovane ne da menja društvo, već njegovu žrtvu. Ideologija „okrivljavanja žrtve” je uvijena u ljubaznost i brigu i nosi sve zamke scijentizma i lažnog humanizma. Slično je uočio i Engels tvrdeći da dobrotvorna društva imaju funkciju, da s jedne strane, oslobode buržoaziju griže savesti, a s druge da uklone siromahe s njihovog puta.

Ambivalentnost položaja etnički segregirane grupe koja je razapeta između obrasca totalne systemske integracije i obrasca zadržavanja vlastitih posebnosti i društvene integracije, najbolje ilustruje primer američkih Crnaca. Ta ambivalentnost je veoma izražena jer Crnci nemaju jedinstveno kulturno nasleđe, poseban jezik i sopstvene običaje. Iako utopljeni u američko društvo, možda više od bilo koje druge etničke skupine, oni mu najmanje pripadaju. Svoju pripadnost Crnci demonstriraju željom za identifikacijom sa srednjim belačkim slojevima pra-

¹⁴) William Ryan, *Blaming the Victim*, Vintage Books, New York, 1976.

čenjem mode, prihvatanjem žargona, pa čak i određenog „statusnog ponašanja“ (novih plesnih igara i sl.). Crnci, „američki unutrašnji stranci“ postaju „preuveličani Amerikanci“ (Harington) maksimalno pokušavajući da učestvuju u statusnoj potrošnji, s obzirom da ne mogu ravnopravno da učestvuju u kreiranju američkog društva.

Bitno je uočiti da dezintegrisanost u smislu odvajanja onih koji pripadaju slamu (getu) od onih koji su izvan njega, stvara integrisanost samog slama (geta) u većoj ili manjoj meri, ali i integrisanost njegove okoline, koja se izražava kroz protivstavljanje „isključenicima“ i „odbačenicima“. Ipak, može li se govoriti o kritičnoj tački tamo i tada gde integracioni mehanizmi slama (geta) toliko ojačaju da postaju pretnja održanju celokupne zajednice (kriminal, npr.), ili neintegrisanost potlačenih postaje preduslov njihove dalje subordinacije? Integrisanost stanovnika slama ukoliko nije zasnovana na svesti o potrebi menjanja vlastitog položaja ne mora da nosi revolucionarni potencijal.

8.

Analiza organizacije života u slamu, odnosno getu, predstavlja neophodan uslov za razumevanje posebnosti ovih delova izdiferenciranog urbanog prostora. S tim u vezi, najznačajnije je pitanje stepena organizovanosti i specifičnosti institucionalizacije slama (geta).

Proučavajući prevashodno slamove (vekindade) latinoameričkih zemalja Oskar Luis je bio sklon da tvrdi da čitavu „kulturu bede“ karakteriše izrazito nizak stepen organizacije, odnosno, minimum organizacije iznad nivoa nuklearne porodice ili proširene porodice. Iako u izvesnoj meri tačna, bar kada je reč o pomenutim slamovima, ova konstatacija se ne može proširiti na slamove u razvijenim zemljama, a pogotovo ne na slamove koji su ujedno i geta. Nalazi istraživanja Džeralda Satleza pokazuju da u slamu postoji moralni poredak koji odražava njegovu izdvojenost od šireg društva. Taj moralni poredak, koji predstavlja prilično jednostavnu formu organizacije, a u kome su segmenti određeni rasnom, etničkom, religioznom, teritorijalnom pripadnošću, polom i starošću, Satlez naziva „segmentirani poredak“ (ordered segmentation). Karakteristično je da u okviru ovog poretka, tipa organizovanja, između istorodnih segmenata postoji jaka suprotstavljenost. (Ekvivalentni segmenti su, na primer, segmenti stanovništva iste starosti i pola, ali različite etnič-

ke pripadnosti). Suprotstavljenost datih segmentata ispoljava se u odvojenom korišćenju prostora (parkova, šetališta, stajališta) ili institucija (škola, crkava, radnji, restorana...). Poredak se ostvaruje zatvaranjem stanovnika u male, teritorijalno određene grupe i širenjem ličnih kontakata.

Hijerarhizacija položaja pojedinih etničkih grupa u okviru slama, koja predstavlja važan kriterijum perpetuiranja „segmentiranog poretka”, zasniva se na dužini boravka određene etničke grupe, i proporcionalna je njihovoj kohezivnosti. Najkohezivnije su, upravo, one grupe koje su se najranije doselile, a one ujedno zauzimaju i najviše mesto u hijerarhiji društvene strukture slama. Okosnica „segmentiranog poretka” je provincijalni moral slamovskih susedstava. Suprotno nekim drugim autorima (Zorbou, na primer) Satlez tvrdi da lokalni moralni obrasci, na koje se oslanjaju stanovnici slama, garantuju sigurnost, samopoštovanje i razvijaju društvenost. Komunikacija u slamu je neformalna i zasniva se na poznavanju „životnih priča” stanovnika i njihovih individualnih karakteristika. Društveni odnosi nisu institucionalizovani; oni su svedeni na „privatne sporazume” u kojima partikularistička lojalnost (lojalnost grupi) zamenjuje bezlične standarde srednje klase.

Jedan od karakterističnih oblika organizovanja, čiju osnovnu sadržinu čini upravo ta grupna lojalnost, su gangovi. Gang ne predstavlja samo grupu srodnih vršnjaka čije okupljanje je rezultat nepripadanja ni tradicionalnoj (doseljeničkoj) ni novoj kulturi. Gang, suprotno raširenim stereotipima, u većini slučajeva nije i ne mora da bude delinkventna grupa. Gang je oblik organizovanja adolescenata koji vrši specijalizovanu funkciju čuvara etničkih granica. Osim toga, gang doprinosi smanjivanju stepena anonimnosti u svakoj etničkoj grupi i istovremeno postaje simbol izdvojenosti i posebnosti te grupe. Selektivni principi za formiranje gangova, kao što pokazuju i Trešer i Satlez, su: starost, pol, etnicitet i teritorijalnost. Gangovi se među sobom rangiraju prema: brojnosti, karakteristikama pripadnika (starost, pol), etnicitetu (većine članova), tradiciji. Najveći gang u slamu je uvek jedan od najstarijih. Gangovi se, očigledno pojavljuju kao snažne institucije integracije u slamovima, i njihova je najznačajnija uloga u socijalizaciji adolescenata u okviru „podkulture bede”.

Vrlo slične gangovima su grupe „na uglu ulice” koje okupljaju starije stanovnike slama, po pravilu muškarce. Njihova struktura počiva na primarnim kontaktima, odnosima „lice u lice”. To su obično nezaposleni muškarci, povremeno angažovani kao najamni radnici. Grupe „na uglu ulice” karakterišu bliske veze koje su rezultat

potreba za sigurnošću i samopoštovanjem, i u kojima se rođaćki odnosi koriste kao modeli za odnose među prijateljima. To je skup gubitnika, odbačenih od društva, koji smisao života traže isključivo u primarnim odnosima ljubavi i prijateljstva. Otud, postoji tendencija romantizovanja prijateljstva, njegovog precenjivanja, proglašavanje poznanika za prijatelje i sl.

Uopšte, u slamu (getu) koji predstavlja segregiranu rezidencijalnu četvrt, život karakterišu neformalni odnosi čiji je prostorni okvir — ulica. Život na ulici (ili u slučaju prigradskih sirotinjskih naselja — na slobodnom prostoru između kućeraka), karakterišu neposrednost i živost u toku celog dana. Može se naći mnogo racionalnih objašnjenja za to: stanovnici slama su brojni a stanovi su pretesni da prime posetioce; većina stanovnika slamova koja je nezaposlena ili nesposobna za rad ima dosta slobodnog vremena, intenzivna komunikacija smanjuje stepen otuđenosti kojoj su izloženi ovi „odbačenici” i sl.

Međutim, pored neformalnih odnosa, u slamu, a naročito u getu postoje i odnosi isposredovani institucijama. Treba uočiti da slam, a naročito geto, razvija „paralelni” sistem institucija, utoliko više ukoliko su institucije globalnog društva zatvorenije. Te „paralelne” institucije su: škole, crkve, bolnice, gostionice, novinsko-izdavačke kuće, restorani, domovi staraca, klubovi, zabavišta, banke, privredna preduzeća, galerije, pozorišta i sl. Međutim, postoje i institucije koje regulišu odnos između geta (slama) i šireg društva (socijalne ustanove, agencije za zapošljavanje, sudovi, policija, ludnice). Institucije ove druge vrste predstavljaju kontrolne mehanizme globalnog društva i glavni su nosioci represije nad segregiranim stanovništvom.

Literatura

1. Nels Anderson, *The Hobbo*
2. St. Clair Drake and Horace R. Cayton, *Black Metropolis, A Study of Negro Life in a Northern City*, N. Y. 1970.
3. J S. Fuerst, Socijalno stanovanje u Sjedinjenim Američkim Državama, *Marksizam u svet*, 1977, broj 7.
4. Majkl Harington, *Druga Amerika*, Beograd, 1965.
5. Thomas Ford Hault, *Dictionary of Modern Sociology*, New Jersey, 1977.
6. David Hunter, *The Slums, Challenge and Response*, London, 1954.
7. Paul Jacobs, *Prelude to Riot*, N. Y. 1967.

8. Oscar Lewis, *Anthropological Essays*, N. Y. 1970.
9. Elliot Liebow, *Tally's Corner, A Study of Negro Streetcorner Men*, Boston, 1967.
10. Ksenija Petovar, Urbana geta i jednakost u Americi, *Marksizam u svetu*, 1977. broj 7.
11. Miroslav Radovanović, *Sociologija bede i pauperizacije*, Gornji Milanovac, 1983.
12. William Ryan, *Blaming the Victim*, N. Y. 1972.
13. Charles Sackery, Obim urbane bede i objašnjenje njenih uzroka, *Marksizam u svetu*, 1977, broj 7.
14. *Sociološki leksikon*, Savremena Administracija, Beograd, 1982.
15. Allan Spear, *Black Chicago, The Making of a Negro Ghetto 1890—1920*, Chicago and London, 1967.
16. Gerald Suttles, *The Social Order of the Slum, Ethnicity and Territory in the Inner City*, Chicago 1968.
17. Barbara Ward, *The Home of Man*, London, 1976.

